

КУДИНОВ Д.В.

КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕЛЯНСЬКОГО РУХУ НА СУМЩИНІ ПЕРІОДУ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Розглядаються й аналізуються роботи краєзнавчого характеру, присвячені селянському рухові на території Сумщини періоду Першої російської революції.

Селянські виступи періоду демократичної революції 1905-1907 рр. вже понад століття залишаються актуальною тематикою історичних досліджень. В розрізі регіональних розвідок розкриваються нові аспекти селянського руху та трансформації суспільно-політичних поглядів селянства, змінюється бачення характеру та діяльності політичних організацій в керівництві аграріями, ролі громади у відстоюванні інтересів землеробів тощо. В селянському русі початку ХХ ст. знаходимо витоки становлення сучасного регіонального політичного середовища, ствердження демократичних цінностей, поглядів на приватну та громадську власність на землю. Все це підкреслює значення історіографічних досліджень селянського руху краю для об'єктивного розуміння становлення політичної культури та громадянської позиції селянства Сумщини.

Історіографію селянського руху на Сумщині можемо структурувати в три етапи: дожовтневий період й історичні розвідки та мемуаристика 1920-1930-х років; дослідження радянських істориків від середини 1950-х до початку 1990-х років; історичні пошуки періоду незалежності України. В цілому дані етапи співпадають із загальною періодизацією вивчення селянського руху України Першої російської революції (далі - ПРР). В огляді історичної літератури з зазначеної проблеми ми спираємося, передусім, на конкретні регіональні дослідження, залишаючи без розгляду загальні праці з історії ПРР в Україні.

У 1912 р. з'явилася публікація колишнього лідера сумського комітету Всеросійського селянського союзу (далі - ВСС) Антона Щербака, присвячена селянським виступам у Сумському повіті. Автор в характеристиці руху місцевих селян виходив не тільки з власних вражень та спогадів, але й спирався на широку джерельну базу: газетні повідомлення, приговори громад та селянських з'їздів, земську статистику, вироки окружних судів і т.ін.

Дослідник розглядав історію селянського руху на Сумщині у зв'язку з поширенням революційної пропаганди. Селян з їх монархічними ілюзіями, на його думку, могла розбудити лише революційно налаштована інтелігенція: *“Потрібно було запалити іскру про суверенітет народу в самому народові. Ця іскра розпалиться в пожежу, який і очистить батьківщину від віджилих форм життя”* [30, с.2]. Проте, зауважував дослідник, причинність селянських виступів полягала не в агітації революційних агентів, а мала цілком об'єктивні соціально-економічні причини. На користь своєї думки А.Щербак навів дані про землекористування, стан освіти і соціальної інфраструктури в Сумському повіті [31, с.2-3]. На жаль, втраченою є друга половина статті, де йшлося про політичний рух селянства.

Масовий інтерес до революційних подій 1905 р. на Сумщині виник у зв'язку з відзначенням ювілею ПРР. У 1924 р. колегією Істпарта було прийняте рішення про систематичну публікацію матеріалів, присвячених цій події, що підштовхнуло місцеві відділи Істпарту до збирання спогадів учасників революції, а також написання відповідних тематичних статей [1, с.113]. Головна увага при цьому приділялась саме мемуарам. В цьому дослідник української радянської історіографії В.Сарбей вбачав

прояв слабких місць радянської історичної науки 1920-х років. Зокрема, він відзначив недостатній досвід радянських істориків у використанні архівних матеріалів, їхньому критичному аналізі; нерідкістю була і незадовільна фахова підготовка дослідників [24, с.5]. Водночас, звернення до спогадів було необхідним етапом становлення радянської концепції революційного руху у дожовтневий період, оскільки в мемуарах відображалось ідейне обґрунтування антиурядового та класового рухів. Крім того, спогади давали цінну інформацію про масштаби і характер діяльності осередків опозиційних політичних організацій. При цьому, крім старих більшовиків, своїми враженнями від подій 1905 р. ділились також колишні діячі інших соціалістичних партій та рухів. Так, тема селянського руху у Сумському повіті розкривалася, передусім, у спогадах колишніх керівників місцевих комітетів ВСС. Це зумовило сувору критику істориків-марксистів, які звинуватили авторів збірника *“1905 рік на Сумщині”*, що вийшов у 1930 р., у політичній некоректності. Рецензент збірника О.Гершбейн відзначав, що його мінусом, окрім подання голих фактів, є *“політична необробка”* матеріалів [4, с.199]. Як наслідок, це видання тривалий час знаходилося на спецзбереженні і багатьом дослідникам була недоступним.

Головне місце в зазначеному збірнику належить автобіографічній статті А.Щербака, передрукованої з оригіналу, що вийшов у журналі *“Пролетарська революція”* чотирма роками раніше [28]. В ній свідок і учасник революції розгорнув широку панораму демократичного руху, який масово захопив селянство і перетворив її автора на відому в імперії особистість. За Щербаком впливає, що селянський рух в повіті починався з петиційної кампанії, а також з поширенням ним та його прибічниками релігійно-політичної пропаганди. Мирного діалогу з владою досягти не вдалося: приговор сумських селян, в якому вони вимагали скликання Установчих Зборів, був проігнорований, а Щербака та декількох соціал-демократів, що підбурювали селян до бойкоту влади, заарештували.

Друга половина статті Щербака присвячена кульмінації революційного руху в повіті - діяльності повітового комітету ВСС, який став своєрідним селянським урядом, оголошував страйки, виступав в якості посередника між поміщиками та наймитами, встановлював ціни в місті і мав власну міліцію. Автор зробив акцент саме на сильних сторонах діяльності комітету, уникаючи будь-якої критики помилок організації. Свої особисті враження автор підкріпив документами поліції, де чини МВС характеризували небезпечний і навіть вибуховий стан повіту внаслідок діяльності ВСС; випискою з протоколу засідання петербурзької ради робітничих депутатів, на якому Щербак розповів присутнім про революційний настрій селян Сумського повіту, їхню готовність з'єднатися зі столичним пролетаріатом; випискою зі справи Московської судової палати, де уточнюється роль Щербака як оратора на Делегатському з'їзді Селянського союзу у листопаді 1905 р., що є важливим з огляду уточнення внеску сумської делегації в розробку програми ВСС; а також текстом петиції, яку її автор від імені сумських селян вручав прем'єру С.Вітте. Суб'єктивізм оцінки Щербака щодо дій комітету посилюється і через постійне підкреслення власної ключової ролі в керівництві селянством. Хоча певною мірою вона підтверджується рапортами поліції та спогадами соратників сумського ватажка, це не дозволило досліднику вийти за межі ототожнення селянського руху в повіті та власної особистості [29].

Цінні дані містяться також в статті колишнього секретаря повітового комітету ВСС Миколи Сердюка, що вийшла в ювілейному збірнику. Як і розвідка Щербака, ця робота стала синтетичною спробою поєднати особисті спогади з документальною базою дослідження. Структурно автор розділив роботу на сімнадцять частин

відповідно до проблематики селянського руху, що змістовно значно доповнюють матеріал Щербака. Зокрема, Сердюк охарактеризував діяльність інших активістів повітового комітету ВСС, більш детально зупинився на проведених у Сумах селянських з'їздах, зв'язках організації з опозиційними партіями та підготовці збройного повстання [25].

Слід відзначити, що стаття Сердюка вийшла в скороченому варіанті. Повністю її рукопис зберігається в фондах Державного архіву Сумської області. У 1935 р. Сердюк значно розширив свою роботу новими фактичними даними, але оновлена праця так і не побачила світ.

Серед пропущених у статті деталей є цікаві розповіді автора про беззаперечне сприйняття Щербака селянами повіту як свого ватажка, про просвітницьку та організаційну роботу революціонерів серед учнівської молоді, про співробітництво між різними партіями в 1905 р. в повіті, про стихійні мітинги, влаштовані Щербаком на ст.Кореневе Рильського повіту та у с.Степанівка Сумського повіту [5, арк.4-6; 6, арк.4-10]. У першому рукописі його автором також роз'яснюються причини відносно легкої перемоги контрреволюції в регіоні: 1) віра керівників місцевих осередків партій у те, що для повалення режиму достатньо розвінчати самодержавство в очах селянства; 2) *“революція почуттів, а не революція інтелекту”* - неспроможність селянської маси сприймати завдання революції на раціональному рівні, її недостатня політична свідомість; 3) недостатність досвідчених кадрів серед керівництва повітового комітету Союзу (Сердюк апелював до п'яти активістів у Сумах) [5, арк.5].

Про окремі деталі з історії селянського руху в Сумському повіті дізнаємося зі спогадів другої за значенням особи в повітовому комітеті ВСС Антона Овчаренка. Зокрема, автор вказав, що проведені у травні 1905 р. арешти членів сільськогосподарського товариства не лише не припинили агітації серед селянства з боку революціонерів, а навпаки, сприяли появі низових структур Союзу в регіоні. Про це свідчить факт відрядження у липні 1905 р. до Москви на установчий з'їзд організації делегації від п'яти волостей Сумського повіту. Спогади Овчаренка вносять деякі корективи і в дискусію щодо ролі партій в організації Селянського союзу. Установчим з'їздом, на його думку, керували саме соціал-демократи та есери. Роль самочинних селянських активістів була ще незначною [19].

Никанор Онацький, автор ще однієї статті в збірнику *“1905 рік на Сумщині”*, розширив географічні рамки дослідження виступів селянства в регіоні, охопивши, крім Сумського, Охтирський та Лебединський повіти. Оцінивши особливості місцевого господарювання та соціального становища селянства, дослідник вивів наступні причини його невдоволення: нестача землі, важкі умови відробітків, високі орендні ціни, незадовільні умови праці наймитів в економіях. Автор, спираючись на широку документальну базу, спробував районувати селянські виступи, виходячи з особливостей протікання революційних процесів в повітах та волостях північно-західної частини Харківської губернії. Це дозволило йому зробити висновок про типові форми руху селян в регіоні: потрави, покоси, порубки, підпали, страйки, закриття *“монополюк”*. Найвищих форм набувала політична боротьба селянства. Як приклад автор наводив села Хотінської та Яструбинівської волостей, жителі яких організовано добивалися поступок з боку власників, а також масово долучалися до діяльності ВСС. Першим серед істориків Онацький вжив назву *“Яструбинська республіка”* по відношенню до волості, де повністю влада перейшла до місцевого відділку ВСС. У цілому дослідник до проблеми селянського руху на Сумщині підійшов з наукового боку [20].

Детально про *“Яструбинську республіку”* розповідав і колишній активіст ВСС Іван Пороскун. Його мемуари відтворюють картину діяльності революційної влади,

що зорганізувалася в Яструбиному та в ряді інших сусідніх сіл - Хотіні, Морочі, Степному, Хуторі. Автор підкреслив визначну роль голови Яструбинівського комітету Юхима Зленка, який мав великий особистий авторитет серед селян та був одним із керівників успішного страйку у жовтні 1905 р. Спогади Пороскуна - це також єдине джерело про акцію соціалізації селянами маєтків графині Строганової: всередині грудня 1905 р. робітники економій на мітингу в Хотіні ухвалили рішення про усунення власниці від розпорядження майном, його передачі під контроль Хотінського комітету ВСС та обрали нового управляючого, підзвітного виключно комітету [21]. Даний факт є свідченням переважно соціалістичного характеру селянського руху в регіоні. Останній, за свідченням авторів збірника *“1905 рік на Сумщині”*, мав переважаючий характер і значно випереджав робітничий рух в Сумському повіті як за розмахом, так і за своїм політичним значенням. На це звернув увагу Гершбейн, вказуючи, що в збірнику *“говориться тільки про селянський рух, висуваючи селянство як основну силу, фактично затушковуючи гегемонію пролетаріату”* [4, с.200]. Дана антитеза, насправді, вірно оцінює роль і значення селянства як соціальної сили в регіоні. Це підтверджується чисельними документальними свідченнями.

Особливості селянського руху на півночі Сумщини відзначені в роботах О.Дроздова і В.Єфімовського. В них подано детальний опис розгрому селянами цукрового Михайлівського заводу в Глухівському повіті у лютому 1905 р. та гучної судової справи, що послідувала за цим ексцесом, каральної експедиції начальника Чернігівського губернського жандармського управління полковника М.Рудова в села Конотопського повіту, сутичок селян з поліцією та козаками в сс.Рудівка та Кропивне того ж повіту, с.Погорельці Кролевецького повіту, агітації серед селян Вороніжа, Свеси та Ямполя Глухівського повіту, діяльності комітетів ВСС, петиційного руху влітку 1905 р. тощо [7; 8]. Особливу увагу Дроздов приділив діяльності Покошицького комітету Союзу, який поширював свою діяльність переважно на територію Кролевецького повіту. Ретельно перерахувавши підкріплені прикладами дії цієї організації, - поширення пропагандистських листів по селах Чернігівщини, пряму антиурядову агітацію селян, зміщення волосних та сільських старост, бойкот представників влади, - автор, проте, дійшов висновку про її *“куркульський”* характер, що гальмував революційні процеси на селі. Водночас, заслуга Союзу, зауважував Дроздов, полягала в тому, що завдяки йому *“селяни зрозуміли, що без організації, без об'єднання своїх розрізнених сил вони не можуть розраховувати на успіх в своїй боротьбі з царсько-дворянським гнітом та експлуатацією”* [8, с.26]. Єфімовський натомість схвально оцінював діяльність в Чернігівській губернії не лише ВСС, але й інших опозиційних сил, зокрема, *“групи селянського союзу есерів”* у с.Обтове Кролевецького повіту, яка ще влітку 1905 р. розагітувала селян не сплачувати податки і чинити збройний опір представникам влади [9, с.189-190].

Оптимістичний погляд на радикалізм селян знаходимо також у спогадах учасників ПРР в Конотопському та Кролевецькому повітах, які побачили світ у збірнику, що був випущений до 20-річного ювілею ПРР Конотопським Іспартом. Так, С.Степняк та О.Кібальчич писали, що у 1905 р. вони вели активну пропаганду серед селян, агітуючи їх вступати до лав ВСС, підписувати відозви з вимогами скликання Установчих Зборів [12; 26]. Обидва автори, однак, вказували на відсутність одностайності в намірах селян. Справа полягала зовсім не в класовій свідомості селянства, а в перевазі революційних або контрреволюційних настроїв у різних населених пунктах. *“В таких селах, як Підлипне і Попівка, селяни кували піки для повстання, а в таких як Соснівка і Гайворон, йшла агітація за царя”*, - зауважував С.Степняк [26, с.40]. Але *“червоні”* села, одностайно

стверджували автори, були готові до відкритого збройного виступу, який так і не відбувся через поразку робочої революції у містах.

Матеріали ювілейних збірників давали цінний фактичний матеріал, який не зустрічається в документах царського МВС і наживо допомагає відновити атмосферу, що панувала серед селянства в 1905 р., а також змалювати психологічні портрети його керівників. Але при цьому можна погодитися з критиками ювілейних збірників про недостатній рівень аналітики, про нерозв'язаність питання щодо співробітництва робочих і селянства в революції, яке мало місце в регіоні, певну фрагментарність окремих сторін соціальної боротьби, що в результаті не давало цілісної картини революційному рухові [4; 17]. Крім того, як зауважували Ф.Лось та Л.Олійник, в історіографічному нарисі дослідження ПРР в Україні місцеві автори мало зважали на загальні тенденції розвитку революції, на події, що відбувались в інших районах; як правило, вони обмежувались висвітленням подій одного 1905 р. і не розкривали соціально-економічних передумов революції [16, с.33].

В період сталінізму тематика революційних подій на Сумщині 1905-1907 рр. майже не висвітлювалася в науковій літературі. Лише у 1955 р. у зв'язку з ювілеєм ПРР з'являються публікації істориків, присвячені даній проблемі. Відсутність наукових видань в Сумській області зумовила той факт, що статті авторів публікувалися лише в періодичній пресі і присвячені були переважно діяльності більшовиків. Проте, окремо виділяються дві роботи, автори яких дали оцінку і селянському рухові. Описуючи селянські виступи на Сумщині, П.Чигрина звернула увагу на хвилю погромів, що прокотилися на Лебединщині у травні-червні 1905 р., як центрову подію всього селянського руху в регіоні, з чим можна не погодитися. Водночас мирні засоби боротьби селян автор залишила поза увагою [27]. П.Гарчев, обмежившись розглядом подій революційної боротьби на Сумщині лише останнього місяця 1905 р., навпаки, змалював широку панораму селянського руху, досить правдиво оцінивши потенціал та керівну роль Селянського союзу. Окрім погромів поміщицьких маєтків, як важливий елемент селянських виступів автор виділив мітинги і приговорний рух, які сприяли організаційній консолідації селянства [2]. Поразка революційних змагань дослідником пояснювалася в класичному дусі радянської історіографії ПРР - недостатньою міцністю союзу робітників та селянства, впливом лібералів та неонародників, вірою у мирні засоби розв'язання конфлікту із владою.

Тема виступів 1905 р. на Сумщині знов підіймалася в місцевій пресі до чергового ювілею революції. Особливо виділимо статтю П.Козирева, в якій він намагався охопити різні аспекти проявів невдоволення трудящих. Селянські виступи дослідник розглядав неодмінно в зв'язку з робітничим рухом та діяльністю більшовиків. Але на відміну від своїх попередників П.Козирев оперував багатьма новими фактами, що дозволило розкрити деякі "білі плями" революційних подій. Наприклад, автор встановив перелік агітаційних видань, що поширювались у селах, описав "справу Гайвася", до якої була причетною група сумських експропріаторів, навів приклад маловідомої переписки М.Горького та сумського поміщика, що скаржився письменнику на селянські ексцеси. Ілюструючи настрої місцевого селянства, автор звернувся до художнього твору К.Гордієнка "Чужу ниву жала", в основу якого було покладено виступи лебединських селян влітку 1905 р. Автор також підрахував кількість населених пунктів Сумщини, охоплених революційною боротьбою в 1905-1907 рр. Так, у 24 селах відбулися страйки, а в 20 - збройні сутички з військами [13].

У статті Л.Сапухіної "1905 рік у Сумах" знайшла відображення діяльність Сумського комітету ВСС, який, на думку автора, був серйозною революційною

організацією поряд з РСДРП. Науковець зробила наголос на низці ключових подій, пов'язаних з селянством - мітинги селян у травні 1905 р., селянські з'їзди, контакти соціал-демократів з селянством та повітовим комітетом ВСС [23].

Наукова праця, присвячена діяльності Селянського союзу на Сумщині, належить П.Замковому. Уперше він вжив термін "*селянська республіка*" по відношенню до організації селян Сумського повіту, що було обгрунтовано автором фактами дійсного управління життям повіту місцевим комітетом ВСС. Початок "*республіки*", вказував П.Замковий, поклав з'їзд селян Сумського повіту 29 жовтня 1905 р., який обрав повітовий комітет організації [10, с.89]. Місцева організація ВСС мала чітку соціалістичну спрямованість, на що вказує зміст вимог її керівників, а також приговорів, які ухвалювали загітовані Союзом сільські громади [10, с.90-91]. Діяльність ВСС, за П.Замковим, проявлялась у кількох формах боротьби: 1) проведенні масових заходів з метою мобілізації та агітації мас; 2) заміні старої сільської влади новою, революційною; 3) розширенні мережі Союзу за рахунок вступу в організацію цілих общин, що склали відповідні приговори; 4) налагодженні видавничої діяльності; 5) влаштуванні страйків сільськогосподарських робітників; 6) встановленні обмежень для господарювання поміщиків з метою їхнього виживання з землі; 7) формуванні дружин для підтримки порядку; 8) запобіганні насильству і погромів; 9) протидії чорносотенцям в повіті [15, с.86]. Розгром "*республіки*", готової дати відсіч карателям, на переконання П.Замкового, був спричинений арештами її лідерів, недостатнім зв'язком селянства та пролетаріату, установкою керівництва ВСС на мирні засоби боротьби [10, с.94].

Тема "*Сумської селянської республіки*" знайшла продовження в статті сучасного українського дослідника ВСС В.Магася, який при її написанні спирався на широку джерельну базу. Передусім, це документи МВС і спогади учасників революції на Сумщині. Автор зауважив, що організовані форми політичної боротьби селянства історичною наукою вивчені недостатньо, що робить актуальним їхнє дослідження. Зразковою з цієї точки зору є діяльність Сумського комітету Союзу в 1905 р., яка на думку науковця, була найуспішнішою серед інших місцевих структур ВСС в Україні. Магась підкреслив провідну роль Щербака в подіях 1905 р., який брав активну участь в пропаганді ідей Союзу, був представником сумського селянства як при передачі його петиції уряду, так і на Делегатському з'їзді ВСС у листопаді 1905 р. Автор підкреслив, що самочинна організація селянства Сумського повіту фактично виникла ще за кілька місяців до появи самого Союзу на основі місцевого сільськогосподарського товариства [18, с.46]. Результатом продуманої пропаганди Щербака та його однодумців стало приєднання майже всього Сумського повіту з понад двохсоттисячним сільським населенням до Селянського союзу [18, с.45]. Хоча останнє твердження є доволі сумнівним (в історіографії ПРР досі вважається вірною оцінка чисельності організації О.Кірюхіною - 200 тис. членів по всій Російській імперії), не можна уникнути того факту, що постанови про приєднання до лав організації нерідко стосувалися всіх членів громад. Проте, подібне колективне членство було ефективним лише з огляду піднесення селянського руху наприкінці 1905 р.

Автор звернув увагу і на зміст діяльності комітетів Союзу: влаштування селянських з'їздів за участі делегатів від кількох повітів Харківської та Курської губерній, відстоювання економічних інтересів селянства, наведення порядку у волостях за умов розладнання діяльності поліції, переобрання або підпорядкування волі комітетів сільських та волосних влад, закриття "*монополюк*", вживання превентивних заходів щодо погромів і насильницьких дій [18, с.48-50]. Останні були своєрідним політичним кредо Союзу, який зростав як альтернатива революційній стихії. Крім того, уникнення

збройного протистояння з силовими структурами насправді сприяло розширенню структури Союзу на місцях, який не зустрічав серйозного опору з боку влади, збентеженої збройними виступами робітників у промислових центрах. В цілому, підсумував автор, завдяки вмілому керівництву повітового комітету, широкій участі в агітаційній та організаційній діяльності представників сільської інтелігенції та довіри до Союзу з боку більшості селянства ВСС вдалося фактично прибрати до своїх рук владу в повіті та поширити її за його межі. Проте, функціонування впливового органу перервалося через репресії з боку влади [18, с.51].

Серед сучасних російських істориків тематикою *“Сумської селянської республіки”* цікавиться також російська дослідниця Г.Салтик, яка відстежила зв'язки між організаціями Союзу в Харківській і Курській губерніях. Зокрема, науковець встановила, що у грудні 1905 р. відбулися візити делегатів с.Кобилки Рильського повіту на грудневий з'їзд ВСС у Сумах і сумчан-есерів до Кобилок, що завершилися оформленням у вказаному селі відділу ВСС [22].

“Яструбинська республіка” стала об'єктом дослідження сумського історика Г.Івануценка. Автор уточнив перебіг страйку, організованого яструбинцями в економії графині Строганової у жовтні 1905 р., подробиці військової сутички селян з карателями під час придушення *“республіки”*, встановив імена і деякі подробиці життя її керівників. Івануценко звернув також увагу на підняття селянами, чи не єдиними на Сумщині, національного питання [11].

Джерелознавчі аспекти дослідження селянського руху на Сумщині вивчала О.Герасименко, яка проаналізувала відповідні фонди документів Державного архіву Сумської області. Автор відмітила, що в загальних дослідженнях, присвячених історії селянського руху, науковці нерідко уникали провінційних архівів, через що чимало фактів залишається поза увагою. Фронтальне вивчення перелічених фондів ДАСО, зауважила автор, *“дає змогу значно розширити кількісні рамки селянського руху в досліджуваній період, помітно доповнити його форми, характеристику, спрямованість тощо”*. Як яскравий приклад психології селянства, збентеженого революцією, О.Герасименко навела лист селян с.Шаповалівка до Конотопської міської думи [3].

Узагальнений широкий погляд на селянські виступи в межах сучасної Сумщини у 1905-1907 рр. представлений в монографії М.Яременка [32]. Автор деталізовано підійшов до розгляду форм і методів селянської боротьби, не упускаючи всі основні виступи. Ним уточнена кількість населених пунктів, в яких органами внутрішніх справ були зафіксовані селянські заворушення - 124 [32, с.298]. Велике значення автором було приділене діяльності місцевих лідерів селянського руху, особливо тих, імена яких нерідко упускалися іншими дослідниками. Зокрема, хінельського старости Андрія Ключникова, ініціатора погрому цукрового заводу Терещенка у лютому 1905 р. в Хуторі-Михайлівському; організаторів комітетів ВСС вчителя Івана Рибасова, лікаря Олексія Агішевського й агента земського страхування Олексія Автанділова (Юнаківка, Сумський повіт), службовця Сумського земства Артема Єригова (Терешківка, Сумський повіт), управляючого морочанською економією Артема Семеновського (Мороча, Сумський повіт), фельдшера Івана Аршинова (Хотінь, Сумський повіт), селян Юхима Зленка, Степана Коноваленка, Микити Мозгового, Никанора Зикуленка (Яструбине, Сумський повіт), Васильця (Підлипне, Конотопський повіт), вчителя Євтушенка, який проводив агітаційну роботу на користь ВСС серед селян Глухівського, Кролевецького та Новгород-Сіверського повіту та багато інших [32, с.274-292].

М.Яременко також порівняв вплив політичних організацій на селянство, дійшовши висновку про перевагу Селянського союзу [32, с.286-289]. Не зважаючи

на намагання лідерів ВСС надати селянському руху організованих форм, лише в окремих випадках, резюмував дослідник, можемо спостерігати певні форми організованості. Насильницькі методи боротьби, які нерідко переходили до рангу звичайних злочинів, переважали над дійсно політичними. Загалом, зауважив дослідник, селянська боротьба в регіоні була зумовлена зростанням антипоміщицьких та антидержавних настроїв, які активно підігрівалися опозицією царському режиму [32, с.291].

Окремо автор виділив селянський рух 1906-1907 рр., що відзначався поверненням до насильницьких форм боротьби в місцевостях, де колись були сильними позиції Селянського союзу, фактичною виключністю економічних вимог та водночас зміцненням страйкового руху. При цьому, головним завданням, яке ставили перед собою страйкарі, підкреслював Яременко, було не часткове задоволення економічних інтересів наймитів, а примушення власників маєтків відмовитись від господарювання, залишити економії, віддати землю селянам. [32, с.297]. Про це свідчить той факт, що у страйках, як правило, брали участь не тільки робітники економії, а практично всі члени громад. Це дозволяє визначити специфіку страйкових виступів в регіоні як продовження загальноселянської, антипоміщицької за характером, боротьби за землю [14, с.99]. Прикладами подібних страйків служать виступи робітників Степнянської (Сумський повіт), Покровської (Охтирський повіт) та Хоружівської (Роменський повіт) економії [32, с.297-298].

В цілому тематика селянського руху на Сумщині вивчена досить добре, враховуючи доволі значну її актуальність як у радянській, так і в пострадянській історіографії. Накопичений значний фактаж, визначені типові регіональні особливості руху. Серед них - створення "*селянських республік*" як своєрідних форм соціально-політичної організації селянства на сільській та волосній основі, масові погроми поміщицьких маєтків як відплата за багаторічну і нещадну експлуатацію селянства, відчайдушне бажання останнього якнайскоріше отримати землю з поміщицького фонду, визначна роль харизматичних лідерів, які користувались колосальним кредитом довіри з боку селянства. Проте, погляди науковців на одні й ті ж самі події та явища залишаються доволі плюралістичними, що зумовлено не тільки змінами в історіософії та історіографії за останні два десятиліття, але й різними ідейними підходами та науковими установками авторів. Це означає, що селянський рух на Сумщині і надалі залишиться темою плідного діалогу істориків.

1. Алаторцева А.И. Советская историческая периодика, 1917 - середина 1930-х годов / А.И.Алаторцева. - М.: Наука, 1989. - 256 с.

2. Гарчев П. Революційні події на Сумщині в грудні 1905 року / П.Гарчев // Ленінська правда. - 1955. - №254. - С.2.

3. Герасименко О. Матеріали з історії руху селянства Сумщини на початку ХХ століття у фондах місцевого обласного архіву / О.В.Герасименко // Матеріали шостої Сумської наукової історико-краєзнавчої конференції. - Суми: Вид-во СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2005. - С.74-78.

4. Гершбейн О.М. Межберг. "Жовтневі події 1905 р. в Одесі". "Пролетар". 1931 р. М.Жезмер. "Одеська Рада робітн. депутатів 1905 р.". "Пролетар". 1931 р. Ф.Ястребов. "1905 р. у Києві". "Пролетар". 1930 р. "1905 рік на Сумщині". Збірник. Вид-во м.Суми. 1930 р. / О.Гершбейн // Літопис революції. - 1931. - №3. - С.198-201.

5. Держархів Сумської області, ф.Р-2362, оп.1, спр.59, 17 арк.

6. Держархів Сумської області, ф.Р-2362, оп.1, спр.62, 35 арк.

7. Дроздов И. Аграрные волнения и карательные экспедиции в Черниговской губернии в годы первой революции 1905-1906 гг. / И.Г.Дроздов. - М.-Л.: Госиздат, 1925. - 188 с.

8. Дроздов И. Крестьянские союзы на Черниговщине в 1905-1906 гг. / И.Г.Дроздов // Исторические записки. - 1940. - №9. - С.3-30.

9. Ефимовский В. Крестьянское движение на Черниговщине в 1905 году / В.Ефимовский // Летопись революции. - 1925. - №2. - С.174-204.

10. *Замковий П.* З історії “селянської республіки” на Сумщині / П.В.Замковий // Український історичний журнал. - 1985. - №12. - С.87-94.
11. *Іванущенко Г.* Яструбинська республіка: погляд через століття / Г.М.Іванущенко // Визвольний шлях. - 2006. - Травень. - С.116-119.
12. *Кибальчич А.* Страничка воспоминаний о Крелевеччине / А.Кибальчич // 1905 год на Конотопщине. Сборник материалов и воспоминаний. - Конотоп: Конотопская типография Окрместхоза, 1925. - С.52-56.
13. *Козирев П.* 1905 рік на Сумщині / П.Козирев // Ленінська правда. - 1975. - №2. - С.2-3.
14. *Кудінов Д.* Страйковий рух селянства Лівобережної України у 1905-1907 рр. / Д.В.Кудінов // Сумська старовина. - №XXX. - С.86-103.
15. *Кудінов Д.* Сумська селянська республіка у вітчизняній і зарубіжній історіографії / Д.Кудінов // Часопис української історії. - 2011. - Вип.21. - С.82-90.
16. *Лось Ф.* Стан і завдання вивчення революції 1905-1907 рр. на Україні / Ф.Є.Лось, Л.В.Олійник // Український історичний журнал. - 1965. - №1. - С.30-41.
17. *М.И.* “1905 г. на Конотопщине” / М.И. // Летопись революции. - 1926. - №1. - С.201-202.
18. *Магась В.* “Селянська республіка” на Сумщині в роки Першої російської революції / В.О.Магась // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. - Одеса, 2008. - Вип.11. Серія: історія. - С.44-53.
19. *Овчаренко А.* Спогади про революцію 1905 року на Сумщині / Антон Овчаренко // 1905 рік на Сумщині: Збірник наукових статей. - Суми: Плуг і молот, 1930. - С.81-83.
20. *Онацький Н.* Селянський революційний рух на Сумщині 1905 року / Н.Х.Онацький // 1905 рік на Сумщині: Збірник наукових статей. - Суми: Плуг і молот, 1930. - С.37-45.
21. *Пороскун І.* Спогади про 1905 рік / І.Пороскун // 1905 рік на Сумщині: Збірник наукових статей. - Суми: Плуг і молот, 1930. - С.96-99.
22. *Салтык Г.* Сумщина и Курский край: из опыта политического сотрудничества в начале XX века / Г.А.Салтык // Матеріали восьмої Сумської наукової історико-краєзнавчої конференції (29-30 жовтня 2009 р.). - Суми: Вид-во СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2009. - С.86-92.
23. *Сапухіна Л.* 1905 рік у Сумах / Л.П.Сапухіна // Ленінська правда. - 1985. - №118. - С.3.
24. *Сарбей В.* Іспарти та їх місце в розвитку історичної науки на Україні / В.Г.Сарбей // Український історичний журнал. - 1967. - №1. - С.3-10.
25. *Сердюк М.* До 25-річчя 1905 року (Спогади про революційні події на Сумщині) / Микола Сердюк // 1905 рік на Сумщині: Зб. наук. ст. - Суми: Плуг і молот, 1930. - С.53-69.
26. *Степняк С.* “Пятый” год / С.Степняк // 1905 год на Конотопщине. Сборник материалов и воспоминаний. - Конотоп: Конотопская типография Окрместхоза, 1925. - С.36-45.
27. *Чигрина П.* Революційні виступи робітників і селян Сумщини в 1905-1907 рр. / П.Чигрина // Ленінська правда. - 1955. - №135. - С.2.
28. *Щербак А.* 1905 год в Сумском уезде / Антон Щербак // Пролетарская революция. - 1926. - №7. - С.122-139.
29. *Щербак А.* 1905 год в Сумском уезде / Антон Щербак // 1905 рік на Сумщині: Зб. наук. ст. - Суми: Плуг і молот, 1930. - С.129-143.
30. *Щербак А.* Участие крестьян в революции 1905 года. Сумское движение / Антон Щербак // Великий океан. - 1912. - №108. - С.2.
31. *Щербак А.* Участие крестьян в революции 1905 года. Сумское движение / Антон Щербак // Великий океан. - 1912. - №112. - С.2-3.
32. *Яременко М.* Пореформений розвиток Сумщини (1861-1916) / М.Ф.Яременко. - Суми: Університетська книга, 2002. - 366 с.

Кудінов Д.В. Краєведческие исследования крестьянского движения на Сумщине в период Первой русской революции

Рассматриваются и анализируются работы краеведческого характера, посвященные крестьянскому движению на территории Сумщины в период Первой русской революции.

Kudinov D.V. Cultural, geographical and historical researches on the peasants movement in Sumy region during the First Russian Revolution

Depicted and analized in the article: the works of geographical cultural and historical character dedicated to the peasants movement on the territory of Sumy region during the First Russian Revolution.